

Müəllimlərin “Mən obrazı”nın təşəkkülündə peşəkar özünüqiymətləndirmənin rolu

Satibə Əfəndi qızı Fərhatlı

Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi

E-mail: Cobanzade84@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos. M.C. İsmayılova,
psixol.ü.f.d., dos. U.M. Qəzvini

Açar sözlər: peşə fəaliyyəti, özünüdərkətmə, şəxsiyyətlərarası ünsiyyət, peşəkar özünüqiymətləndirmə, identiklik

Ключевые слова: профессиональная деятельность, самосознание, межличностное общение, профессиональная самооценка, идентичность

Key words: professional activity, self-consciousness, interpersonal communication, professional self-esteem, identity

Peşəkar özünüqiymətləndirmə problemi şəxsiyyət psixologiyasında mühüm problem kimi müxtəlif xarici və ölkə psixoloqları tərəfindən öyrənilmişdir. Xarici ölkələrin psixologiyasında peşəkar özünüqiymətləndirmə "Mən konsepsiyası" strukturunda nəzərdən keçirilir. Burada özünüqiymətləndirmə fərdin özü haqqında olan və onların qiymətləri ilə müşayiət olunan bütün təsəvvürlərinin məcmuyu kimi müəyyən edilir.

Peşəkar özünüqiymətləndirmədə məhdudlaşdırılmış rollar, uyğunlaşdırılmış funksiyalar şəxsiyyətin aktivliyini inkar edir, özünüqiymətləndirmənin funksiyaları isə mexanizmlərdən biri kimi bu aktivliyi reallaşdırır. Özünüdərkətin mühüm və zəruri komponenti kimi özünüqiymətləndirmə İ.İ.Basxayevin, İ.V. Bobrişevanın və bir çox psixoloqların tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır.

Müəllimin peşəkarlığının inkişafında mühüm amillərdən biri peşə fəaliyyətində özünüqiymətləndirmədir. Psixoloji ədəbiyyatlarda özünüqiymət- ləndirməni pedaqoji fəaliyyətdə müəllimin özünü-tənzimləməsinin davranış mexanizmlərini təyin edən dəyərlərin əsas strukturu kimi nəzərdən keçirirlər. Özünüdərkətmə dərkətmənin nəticəsi olub özünüqiymətləndirmə ilə sıx surətdə bağlıdır, o qiymət normalarını müəyyən edən dünyagörüşü əhəmiyyətli dərəcədə şərtlənir.

S.R.Rubinşteyn özünüqiymətləndirməni şəxsiyyətin əsas təhsili, insanın başqa adamlara münasibətində formalaşan qiyməti kimi xarakterizə olunur. O, şəxsiyyətin özünüqiymətləndirməsini struktur şəklinə araşdırır. Özünü-qiymətləndirmə hər bir şagirdin qəbul etdiyi milli dəyərlərlə formalaşır, özünü- tənzimləmə və davranış mexanizmlərini təyin edir. Özünüdərkətmə idrakın nəticəsidir, bir insanın özünüdərkəti qiymətləndirmə normalarını müəyyənləşdirən dünyagörüşü sayəsində onun özünə qiyməti ilə əlaqələndirilir (5).

Özünüqiymətləndirmənin formalaşması davamlı prosesdir, çünki onun komponentləri insanın hər bir hərəkətində və davranışında mövcuddur, o vacib nəzarət mexanizmidir. Peşədə özünüqiymətləndirmə müəllimin özünü bir mütəxəssis kimi peşə imkanlarını, şəxsi keyfiyyətlərini, nailiyyətlərini və peşə mühitindəki mövqeyini düzgün qiymətləndirməsidir.

A.A.Reananın fikrincə, peşədə özünüqiymətləndirmə əməliyyat, fəaliyyət və fərdi aspektləri özündə birləşdirən peşəkar mənlilik konsepsiyasının struktur hissəsidir. Tədqiqatçı alim qeyd edir ki, peşədə özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin şəxsi aspektləri və əməliyyat

fəaliyyəti daxil olmaqla peşəkar “Mən konsepsiya”sının struktur komponentidir. Əməliyyat-fəaliyyət aspekti müəllim şəxsiyyətinin özünün peşə və səriştəlilik səviyyəsinin qiymətləndirməsində ifadə olunur. Bundan əlavə peşədə özünüqiymətləndirməni nəticə və potensialın düzgün qiymətləndirilməsi ilə müəyyən etmək olar (3).

A.E.Kuzmiskinin qeyd etdiyi kimi, özünüqiymətləndirmə ona görə mühümdür ki, o, işçinin peşəsinə və şəxsi gücünə inamını əks etdirir. Optimal yüksək özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin öz imkan və qabiliyyətini real olaraq qiymətləndirmədə ifadə olunur. Aşağı özünüqiymətləndirmə isə insanı çarəsizliyə aparıb çıxarır, o, qabağına çıxan problemlər və çətinliklər qarşısında təslim olur. Yüksək özünüqiymətləndirmə insanın özünə hədsiz dərəcədə diqqəti və düşünülməmiş qərarları ilə müəyyən edilir (2).

Müasir dövrdə yaxın və uzaq ölkələrin psixologiyasında inkişaf etmiş özünüqiymətləndirmə probleminin nəzəri təhlili şərti olaraq üç əsas yanaşmanı ayırmağa bizə imkan verir: 1. Özünüqiymətləndirmə “Mən konsepsiyası”nın bir hissəsidir. Bu yanaşmanın tərəfdarları peşədə özünüqiymətləndirməni insanın özünə hörmətlə eyniləşdirərək emosional-dəyər münasibəti kimi müəyyən edirlər. 2. Özünüqiymətləndirmə - koqnitiv yarımstruktur olub subyektin qazandığı təcrübəni zənginləşdirən yeni “Mən obrazı”nı formalaşdırır, onu transformasiya edir, şəxsiyyətin özü haqqındakı təsəvvür və biliklərini fiksasiya edir. Buna əsasən özünüqiymətləndirmənin insanın “Mən obrazı” olduğu qənaətinə gəlmək olar. 3. Özünüqiymətləndirmə - fərdin tənqidi mövqeyi kimi sərvət dəyərləri sistemi baxımından qiymətləndirmədir (1).

A.M.Rikelə görə, özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin özünü tənzimləməsinin əsas prosesi olmaqla davamlı şəkildə inkişaf edir, differensiallaşır və korreksiya olunur. Tədqiqatçıların fikrincə, özünüqiymətləndirmə fəaliyyətin avtonom motivasiyasına kömək edir və onun effektivliyini artırır (4).

Pedaqoji fəaliyyətdə şəxsiyyətin özü çoxşaxəli və mürəkkəb olduğu kimi peşəkar özünüqiymətləndirmənin psixoloji məzmunu da çox aspektlidir. O, peşə fəaliyyətində müəllimin əxlaqi dəyərlərini, qarşılıqlı münasibət və imkanlarını ifadə edir. Peşəkar özünüqiymətləndirmə hər bir konkret mərhələdə bir tərəfdən müəllimin fərdi inkişafını əks etdirməklə emosional-dəyər münasibətlərinin özünüdərək səviyyəsini, digər tərəfdən isə şəxsiyyətin özünəmənasibətinin formalaşması prosesini özünə daxil edir.

Peşəkar özünüqiymətləndirmə müəllimin davranışının idarəedilməsində mühüm rol oynayır. O, müəllimin iddia səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün subyektiv əsasdır. Peşəkar “Mən obrazı”nı müəllim üçün peşə fəaliyyətində zəruri olan bilikləri ifadə edir. Buraya peşəkar özünüdərək də daxildir.

Müəllimlərdə “Mən obrazı”nın xarakterik xüsusiyyətini nəzərdən keçirək:

1) Müəllimlər öz yaş və iş stajlarını peşə fəaliyyətinin təşəkkül mərhələsi və həyatın özünüdəyərini kimi başa düşürlər. Onlar öz daxili keyfiyyətlərə, xüsusilə də pedaqoji fəaliyyət və ünsiyyət sferasında olanlar haqqında təsəvvürlərə malikdirlər. “Mən obrazı”nı adekvat olub müəllim şəxsiyyətinin sabit xarakteristikasını ifadə edir və onun adekvatlığı təhsilin səviyyəsinə öz təsirini göstərir.

2) Müəllimlərdə peşəkar “Mən obrazı”nı və özünüqiymətləndirmə təlimin müvəffəqiyyətindən çox asılıdır: a/ təlim fəaliyyətində uğursuzluqlar müəllimin peşəkar özünüqiymətləndirməsinin səviyyəsini aşağı salır; b/ uğursuz müəllimlərdə özünüqiymətləndirmənin dinamikası daha böyükdür; c/ özünüqiymətləndirmə nə qədər yüksək olarsa imtahan cavablarının keyfiyyəti də bir o qədər yüksək olacaqdır.

Peşəkar özünüqiymətləndirmə müəllimin peşə fəaliyyətində, cəmiyyətdə sosiallaşma

prosesində, şəxsiyyətlərə ünsiyyətdə təşəkkül edir. “Mən obraz”ı müəllimin sosial və əşyavi aləmlə qarşılıqlı fəaliyyəti prosesində formalaşır. Buraya fərdi, şəxsi xarakteristika, ünsiyyət və özünüqiymətləndirmə daxil edilir. Müəllimin “Mən obraz”ı peşəkarlığın formalaşması prosesindən, onun tempindən, peşə fəaliyyətində əldə olunmuş uğurlardan, habelə müəllimin yüksək peşəkar hazırlığından, özünüdərkin formalaşmasından, peşə ustalığına nə dərəcədə yiyələnməsindən çox asılıdır.

Müəllimin peşəkar “Mən obraz”ının strukturunda bilik və uğurlarının, peşə qabiliyyətlərinin obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi mühüm element kimi nəzərdən keçirilir. Özünüqiymətləndirmə özünəmənasibətin konkret ifadəsidir. Peşəkar özünüqiymətləndirmənin strukturunda iki aspektin xüsusiyyətlərini fərqləndirirlər:

1) Peşəkar özünüqiymətləndirmənin əməliyyatlı-fəaliyyətli aspekti müəllimin özünü fəaliyyətin subyekt kimi qiymətləndirməsi ilə bağlıdır, o özünün peşəkar səviyyəsində (bacarıq və vərdişlərin formalaşması) və səriştəlilik səviyyəsinin (biliklər sistemi) qiymətləndirilməsində ifadə olunur.

2) Peşəkar özünüqiymətləndirmənin şəxsi aspekti “Mən peşəkaram”, “İdeal mən” obrazının şəxsi keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi ilə sıx bağlıdır.

Peşəkar özünüqiymətləndirmə müəllimin şüurlu mühakimələri olub norma, meyar və məqsədlə, o cümlədən şəxsi uğurların səviyyəsi, əxlaqi prinsipləri və davranış qaydaları ilə özünü formalaşdırmaqdır. Onun əsas parametrləri tənqidin adekvat dərəcəsi və davamlılığın ölçüsü ilə tənzimlənir. Həmin parametrlər özünüqiymətləndirmənin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasıdır. O, adekvat özünüqiymətləndirmənin uyğunluğunda, subyektin özünüqiymətləndirməsində müəyyən keyfiyyətlərin faktiki ölçüsündə ifadə olunur.

Peşəkar özünüqiymətləndirmə müəllimin hazırlığı prosesində mühüm element kimi nəzərdən keçirilir. Onun anlaşılmasında üç vacib amili fərqləndirirlər: *birinci amil* müəllimin formalaşmasında mühüm rol “real Mən” və “ideal Mən” obrazlarını tutuşdurub müqayisə etməkdir. Real təsəvvürlərdə müəllimin necə olmaq istəməsidir. *İkinci mühüm amil* peşəkar özünü- qiymətləndirmənin formalaşmasının konkret olaraq müəllimin şüurunda xarici sosial reaksiyaların interiorizasiyası ilə bağlıdır. *Üçüncü amil* ondan ibarətdir ki, peşəkar özünüqiymətləndirmənin formalaşması üçün müəllim hərəkətlərinin uğurunu qiymətləndirir və öz identiklik prizmasını təzahür etdirir. Bu o demək deyildir ki, peşə fəaliyyətində müəllim öz işini yaxşı yerinə yetirdiyi üçün məmnunluq hissi keçirir. Müəllim ona görə özündən razıdır ki, o məhz müəllim peşəsini seçib və bu sahədə daha çox uğur qazanmağa cəhd göstərir.

A.A.Reanın tədqiqatları göstərir ki, müəllimdə “Mən obraz”ı bir çox keyfiyyətlərlə (liderlik, güzəştə getmək, etibar etmək) idealdan uzaqlaşır. Liderliyə görə o mənfidir, lakin iki keyfiyyətə görə müsbətdir. Bu onu göstərir ki, liderlik müəllimin özünüqiymətləndirməsində kifayət qədər ifadə olunmamışdır. Müəllimlər özlərində elə keyfiyyətləri inkişaf etdirmək istəyirlər ki, onlar peşəkar “ideal Mən obraz”ına yaxınlaşsınlar (3).

Burada müəllimin “Mən obraz”ının və “Mən konsepsiyası”nın əsası qoyulur. Tədrisən müəllimlərdə müvafiq pedaqoji situasiyalarda onların özləri haqqında təsəvvürlərində, habelə yetirmələrinin və kollegiyalarının rəyləri əsasında davamlı “Mən konsepsiyası” yaranır ki, bu da peşədə özünəinam hissini artırır. Bu konsepsiya əsasında müəllim təhsil sahəsində baş verənləri özünə münasibətdə qiymətləndirir.

Məqalənin aktuallığı. Peşədə özünüqiymətləndirmə müəllimin özünü bir mütəxəssis kimi peşə imkanlarını, şəxsi keyfiyyətlərini, nailiyyətlərini və peşə mühitindəki mövqeyini düzgün qiymətləndirməsidir. Müəllimin “Mən obraz”ı peşəkarlığın formalaşması prosesindən, onun

tempindən, peşə fəaliyyətində əldə olunmuş uğurlardan, habelə müəllimin yüksək peşəkar hazırlığından, özünüdərkin formalaşmasından, peşə ustalığına nə dərəcədə yiyələnməsindən çox asılıdır. Bu da məqalənin aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə müəllimlərdə “Mən obraz”ının xarakterik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Peşəkar özünüqiymətləndirmənin strukturunda aspektlərin xüsusiyyətləri fərqləndirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Деркач, А.А. Акмеологические основы развития профессионала [Электронный ресурс]. 21.11.2018.

2. Кузьмицкий, А.Е. Самооценка персонала // СТЭЖ.-2011.-№13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samootsenka-personala> (дата обращения: 22.11.2018).

3. Реан, А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. - СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2014.

4. Рикель, А.М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в структуре самосознания личности. Часть 2. //Психологи- ческие исследования: электронный научный журнал. -2011.- № 3 (17).- С.11.

5. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии - СПб: Питер, 2012.

6. Столин, В. В. Самосознание личности [Текст] / В.В. Столин. - М. : МГУ, 2013.

С.А. Фархадлы

Роль профессионального самооценивания в формировании учителей «Я-образ»

Резюме

Научная статья показывает, что формирование самооценки является устойчивым процессом, поскольку его компоненты существуют в каждом ходе и поведении человека и это важный механизм контроля. Самооценка в профессии является как специалист учителя по профессиональным возможностям, личностным качествам, достижениям и позиции правильная оценка его положения в профессиональной среде. Автор рассматривает профессиональные самооценке доказательства как важный элемент в процессе подготовки учителя. Он различает важные факторы в своем понимании.

S.A. Farhatli

**The role of professional self-standard in the
formation of teachers "I-image"**

Summary

The scientific article shows that the formation of self-esteem is a sustainable process, since its components exist in each course and human behavior and this is an important control mechanism. Self-assessment in the profession is as a specialist teacher on professional opportunities, personal qualities, achievements and positions, the correct assessment of its position in the professional environment. The author considers the professional self-effort ion of evidence as an important element in the process of preparing the teacher. It distinguishes important factors in his understanding.

Redaksiyaya daxil olub: 06.09.2021